

**BANKLARDA ICHKI NAZORAT SAMARADORLIGINI
OSHIRISH YO`LLARI (A.T.B Biznesni Rivojlantirish Bank misolida)**

Muhsinov Behruzbek Zohir o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola tijorat banklarida ichki nazorat tizimini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini xalqaro standartlar asosida joriy etish zaruriyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Hozirgi kunda moliyaviy tizimdagi korrupsiya xavfi bank tizimining samaradorligi va xavfsizligiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Shunday ekan, tijorat banklarida ichki nazorat tizimlarini mustahkamlash, bu tizimlarni korrupsiyaga qarshi kurashishda ilg'or xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, ichki nazorat tizimi, korrupsiyaga qarshi kurash, risklar, nazorat tizimi, moliyaviy hisobotlar, risklar tahlili, A.T.B "Biznesni Rivojlantirish Bank"

Abstract. This article is devoted to the analysis of the need to improve the internal control system in commercial banks and introduce the anti-corruption system based on international standards. Currently, the risk of corruption in the financial system has a great impact on the efficiency and security of the banking system. Therefore, the issue of strengthening internal control systems in commercial banks and coordinating these systems with advanced international standards in the fight against corruption is of urgent importance.

Keywords: Commerical banks, internal control system, fight against corruption, risks, control system, financial reports, BRB bank

Kirish

Har qanday davlat iqtisodiyoti tayanadigan asosiy ustunlardan biri – barqaror bank tizimi hisoblanadi. Mamlakatimiz moliya-bank tizimi barqaror va ishonchli faoliyat yuritib, yuqori ko'rsatkichlarni namoyon etib kelmoqda. Amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida, ya'ni iqtisodiyotni modernizatsiyalash va yangilash davrida turli mulkchilik shakllariga asoslangan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliya-xo'jalik faoliyatida, shu jumladan tijorat banklarida bank nazorati mexanizmini yanada takomillashtirish masalasi ustuvor vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Bank tizimining samaradorligini oshirish banklarda bank nazorati tizimini yanada takomillashtirishni taqozo qiladi. Ichki nazorat, banklarda ma'lumotlarni, moliyaviy harajatlarni, shuningdek, faoliyatni amalga oshirishning barcha qismlarini nazorat qilish va rag'batlantirish uchun mo'ljallangan tizimdir. Ichki nazorat samaradorligini oshirish yo'llari banklar uchun juda muhimdir, chunki ularni moliyaviy risklardan, fraudlardan, savdo

yo'nalishlaridan, joriy hisob-kitoblardan va tashkiliy yo'nalishlardan himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Ichki nazorat samaradorligini oshirish yo'llari quyidagilar bo'lishi mumkin:

Moliyaviy ta'minotning kuchaytirilishi:

Banklar ichki nazoratning samaradorligini oshirish uchun moliyaviy ta'minotning kuchaytirilishi lozim.

Buning uchun, banklar savdo jarayonida, hisobkitoblarda va moliyaviy operatsiyalarda tizimli nazorat jarayonlarini amalga oshirishlari, huquqbuzarlik holatlarini aniqlash va ularni oldindan oldini olish yo'llarini tashkil qilishlari kerak.

Mavzuning dolzarbligi

Maqolada tijorat banklari faoliyatida ichki nazorat tizimining o'rni va xalqaro standartlarga asoslangan korrupsiyaga qarshi kurashish mexanizmlarining amaliy qo'llanilishi o'rganiladi. Maqsad - bank tizimini xalqaro talablarga muvofiqlashtirish orqali korrupsiyani kamaytirish va ichki nazorat tizimini yanada kuchaytirishdir. Shu bilan birga, O'zbekistonning tijorat banklari uchun ushbu standartlarni tatbiq etishdagi imkoniyatlar, mavjud muammolar va ularga yechim topish yo'llari ham muhokama qilinadi. Mazkur tadqiqot O'zbekiston tijorat banklarida ichki nazorat tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy asoslarni ishlab chiqishga, korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini mustahkamlashga va bank tizimining shaffofligini oshirishga qaratilgan tavsiyalarni taklif etadi.

Ichki nazorat - bu bank faoliyatida olib boriladigan va bankning quyidagi yo'nalishlar bo'yicha maqsadlariga erishilishini asosli va etarli darajada tasdiqlash uchun xatarlarni boshqarish, boshqarish va korporativ boshqaruv jarayonlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan doimiy ravishda olib boriladigan jarayon

- faoliyat samaradorligi, shu jumladan operatsiya, foyda olish, aktivlar va depozitlarni himoya qilish samaradorligi darajasi;
- moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va ishonchliligi;
- bank faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari va huquqiy normalarga rioya qilish.

Ichki nazorat onlayn rejimda taqdim etish uchun mo'ljallangan:

- aktivlarni saqlash, bank resurslaridan tejimli va samarali foydalanish;
- amaldagi qonunlar va Bankning ichki hujjatlariga rioya qilish;
- bankning o'rta va uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasini, Bankning biznes-rejalarini amalga oshirish;
- buxgalteriya hujjatlari, moliyaviy hisobotlar va bankning boshqaruv ma'lumotlarining to'liqligi va ishonchliligi;
- bank faoliyatida yuzaga keladigan xatarlarni aniqlash, aniqlash va tahlil qilish;
- bank faoliyatini rejalashtirish va boshqarish, shu jumladan o'z vaqtida va tegishli tavakkalchiliklarni boshqarish bo'yicha qarorlarni qabul qilish;

Bankning barcha darajadagi boshqa xodimlari tomonidan amalga oshiriladi va har biri belgilangan tartibda ichki nazorat uchun javobgardir. Bankning moliyaviy-xo'jalik faoliyati ustidan nazoratning tizimli xususiyatini ta'minlash maqsadida ichki nazorat tartib-qoidalari ichki nazorat organlari, Boshqaruv tomonidan, Bankning boshqa organlari va bo'linmalari bilan birgalikda amalga oshiriladi. Kuzatuv kengashining vazifalari quyidagilardan iborat:

- ichki nazorat tizimining ayrim operatsiyalari va strategiyalarini ishlab chiqish va tasdiqlash yo'nalishini aniqlash;

- Bank Boshqaruvi Raisining muntazam hisobotlari, ichki va tashqi auditlar, taftish komissiyasi, boshqa manbalardan olingan ma'lumotlar va ichki nazoratning barcha jihatlarini bo'yicha o'z kuzatuvlari asosida ichki nazorat tizimining ishonchliligi va samaradorligini tahlil qilish va baholash natijalari bo'yicha bank aksiyadorlarining yillik umumiy yig'ilishida yillik hisobot. shu jumladan:

moliyaviy nazorat, tezkor nazorat, qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish, ichki siyosat va tartiblarni nazorat qilish;

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu maqolada tijorat banklarida ichki nazorat tizimini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini xalqaro standartlar asosida joriy etishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish maqsad qilib qo'yilgan. Tadqiqotda ichki nazorat tizimining afzalliklarini o'rganish va xalqaro tajribalarni tahlil qilish orqali O'zbekiston tijorat banklari uchun tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan muayyan uslub va metodlardan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotda dastlab ichki nazorat va korrupsiyaga qarshi kurashish tizimlari haqidagi ilmiy adabiyotlar, xalqaro standartlar va xalqaro tashkilotlar tavsiyalari o'rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

A.T.B "Biznesni Rivojlantirish Bank"ning ichki nazorat tizimini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi kurashish mexanizmlarini joriy etish imkoniyatlari o'rganildi. A.T "Biznesni Rivojlantirish Bank" kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan xizmatlar ko'rsatib, iqtisodiyotda muhim rol o'ynaydi, shu sababli uning ichki nazorat tizimini rivojlantirish va shaffoflikni oshirish O'zbekiston moliyaviy tizimi uchun ham dolzarbdur. A.T.B "Biznesni Rivojlantirish Bank"da mavjud ichki nazorat tizimi korrupsiyani aniqlash va oldini olishda asosiy vositalardan biri bo'lib, quyidagi asosiy yo'nalishlarda faoliyat olib boradi.

Banklar ichki nazorat organlari yordamida faoliyatini amalga oshirishi va boshqa bir qator chora-tadbirlar ko'rsatishi kerak, bu esa bankning samaradorligini oshirishi va moliyaviy stabililarni saqlab qolishi uchun juda muhimdir. Ichki nazorat organlarining samaradorligini oshirish yo'llari ko'pgina,

shu jumladan quyidagilar kiritilishi mumkin: Xodimlarni sifatli tanlov qilish va ularni rag'batlantirish: Banklar uchun, sifatli xodimlarni jalb etish va ularni rag'batlantirish, samaradorligi oshirish uchun eng muhim yo'llardan biridir.

1 - Jadval

Valyuta risklari bo'yicha moliyaviy pozitsiyalar (2023–2024)

31 dekabr 2024 yil holatiga

Modda	AQSh dollari	Evro	Boshqa valyutalar	O'zS	Jami
Naqd pullar va ularga teng aktivlar	5 582 151	1 615 364	289 333	1 109 615	6 965 484
Boshqa banklardagi mablag'lar	2 582 451	182 818	-	16 939	1 778 707
Mijozlarga berilgan kreditlar	25 483 126	9 823 643	684 476	-	36 043 358
Investisiya qimmatli qog'ozlari	393 206	-	-	1 968 818	2 362 024
Boshqa moliyaviy aktivlar	9 831	6 330	305 626	1 232	323 019
Jami monetar aktivlar	30 349 692	14 295 537	1 279 435	23 922 792	68 873 457
Boshqa banklarga to'lovlar	2 546 091	1 109 848	875 316	1 352 569	5 883 824
Mijozlarning depozitlari	14 747 095	937 558	406 154	5 652 737	21 743 544
Qimmatli qog'ozlar	4 970 366	-	-	3 365 975	8 336 341
Qarz vositalari	6 439 056	3 160 060	174 988	5 974 433	15 748 537
Subordinasiyalangan qarz	-	25 401	-	91 883	117 284
Jami monetar majburiyatlar	30 152 699	14 637 867	1 455 758	18 084 283	64 331 608
Tug'ilib chiqadigan vositalar	-	-	-	1 211 810	1 211 810
Netto-pozitsiya	(163 007)	(342 330)	61 677	4 737 598	4 293 938

2023 yil holatiga A.T “Biznesni Rivojlantirish Bank ” ATBning valyuta risklarini boshqarish siyosati bankning tashqi va ichki valyuta ekspozitsiyalarini aniq hisoblash, ularni minimallashtirish va ehtiyot choralarini ko'rish tizimlariga asoslangan. Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, bankning asosiy monetar aktivlari - ya'ni, valyutadagi moliyaviy aktivlari - AQSh dollari va evroda to'plangan. Xususan, bankning dollardagi aktivlari 30,3 trln so'mni tashkil etgan bo'lib, bu valyutadagi aktivlar ichida eng katta ulushga ega. Evrodagi aktivlar esa 14,3 trln so'mni tashkil etgan. Boshqa valyutalardagi aktivlar nisbatan kam, 1,2 trln so'm atrofida hisoblangan.

**Prosent xavfi bo'yicha moliyaviy aktiv va majburiyatlarning taqsimoti
(2024 yil, mlrd so'm)**

Ko'rsatkichlar	Talab qilinguncha va 1 oygacha	1-6 oy	6-12 oy	1-3 yil	3-5 yil	5 yildan ortiq	Jami
Aktivlar							
Na'd pullar va ularga tenglashtirilgan aktivlar	6 965 894	-	-	-	-	-	6 965 894
Boshqa banklardagi mablag'lar	290 613	127 302	211 455	146 314	957 215	45 808	1 778 707
Mijozlarga berilgan kreditlar	3 447 964	25 049 841	5 815 234	9 432 874	6 112 404	8 149 921	58 008 238
Boshqa moliyaviy aktivlar	-	-	51 499	-	-	-	51 499
Investisiya qimmatli qog'ozlari	-	1 101 353	691 278	207 817	-	34 855	2 093 415
Jami moliyaviy aktivlar	10 762 583	26 329 995	6 771 967	9 787 005	7 069 619	8 230 584	68 897 753
Majburiyatlar							
Boshqa banklarga to'lovlar	2 597 424	2 732 125	21 495	359 007	38 900	-	5 818 951
Mijozlar mablag'lari	6 678 347	1 940 232	1 710 912	1 901 199	124 813	1 973 179	14 328 682
Qimmatli qog'ozlar	-	1 276 000	3 694 366	-	-	-	4 970 366
Qarz vositalari	1 333 895	264 325	3 083 158	3 183 122	1 918 841	3 906 604	13 689 945
Subordinasiyalangan qarz	-	252 844	-	-	264 382	1 172 216	1 696 854
Jami moliyaviy majburiyatlar	10 610 626	30 409 316	8 579 931	5 449 780	2 346 936	7 051 999	64 448 588
Sof foiz sezgirlik bo'yicha farq	151 957	(4 079 321)	(1 861 964)	4 337 225	4 722 683	1 178 585	4 449 165

2024 yil 31 dekabr holatiga “Biznesni Rivojlantirish Bank ” ATBning foiz xavfiga nisbatan moliyaviy pozitsiyasi juda ehtiyotkor va strategik yondashuv asosida tashkil etilgan. Jadval tahlillari shuni ko'rsatadiki, bank o'zining aktiv va majburiyatlarini turli muddat diapazonlari bo'yicha sinchiklab taqsimlagan - bu esa foiz stavkalaridagi o'zgarishlar ta'siriga nisbatan barqarorlikni ta'minlaydigan muhim omil hisoblanadi. Joriy aktivlar ichidagi eng katta qism - bu mijozlarga berilgan kreditlar bo'lib, ularning umumiy miqdori 58 trln so'mdan oshgan va ular asosan “1-

3 yil”, “3-5 yil” hamda “5 yildan ortiq” muddatlarga berilgan. Bu bankning uzoq muddatli strategik investisiya siyosatini aks ettiradi. Shu bilan birga, 6,9 trln so‘mlik naqd pul va ekvivalent aktivlar ham bankning yuqori likvidlik pozitsiyasiga ega ekanligini tasdiqlaydi. Investisiya qimmatli qog‘ozlari esa asosan “1-6 oy” va “6-12 oy” diapazonlarida joylashgan bo‘lib, ularning umumiy miqdori 2,1 trln so‘mni tashkil etadi. Bu, o‘z navbatida, foiz xavfini diversifikatsiya qilishda xizmat qiladi. Moliyaviy majburiyatlarning tahlilidan ko‘rinadiki, bankning eng yirik majburiyatlari - mijozlar mablag‘lari va qarz vositalaridir. Ular mos ravishda 14,3 trln so‘m va 13,6 trln so‘mni tashkil etgan. E‘tiborli tomoni shundaki, bu majburiyatlar ham asosan “1-3 yil”, “3-5 yil” va “5 yildan ortiq” muddatlarga to‘g‘ri keladi, ya‘ni aktivlar bilan muvofiqlashgan. Bankning subordinatsiyalangan qarzlar va derivativ majburiyatlari ham uzoq muddatli xavflarni qamrab oladi. Eng muhim ko‘rsatkichlardan biri - bu “sof foiz sezgirlik bo‘yicha farq” (chistiy prosentniy razriv chuvstvitelnosti). Ushbu ko‘rsatkich turli muddat intervallarida bankning aktiv va majburiyatlari o‘rtasidagi farqni ifodalaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, O‘zbekistonda tijorat banklari ustidan nazorat tizimi shakllangan va takomillashtirib borilmoqda. Biz bank nazoratini ichki va tashqinazoratga ajratdik. Markaziy bank tomonidan tijorat banklari faoliyatini nazorat qilishda Bazel talablari asosida amalga oshiriladi. Tijorat banklarini litsenziyalaydi, kapital bo‘yicha minimal talablarni belgilaydi. O‘zbekistonda ichki bank nazorati tizimi ham shakllangan, bo‘lib, O‘zbekistonda ichki bank nazorati tizimini tashkil qilish bo‘yicha huquqiy vameyo‘riy baza ham yaratilgan va takomillashib bormoqda. Ichki nazorat tizimi bankning kundalik faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirishga oid boshqarish mexanizmi bo‘lib, boshqarish siyosati va tartibi, majburiyatlarning taqsimlanishi, vakolatlar, tekshirishlar tartibi, kundalik operatsiyalar ustidan nazoratni olib boorish va ular hisobini yuritish, harajatlarni nazorat qilish kabilarni o‘z ichiga oladi. Ichki nazorat tijorat banklarining ichki nazorat boshqarmasi va filiallarning ichki nazorat bo‘limlari tomonidan amalga oshiriladi.

Ichki nazorat samaradorligini oshirishning bir nechta yo‘llari mavjud:

Nazorat tizimini yanada islohotlash:

Ichki nazorat tizimini yanada islohotlash yordamida, banklar o‘zlariga o‘tkan xatolar va kamchiliklarni aniqlash, ularni bartaraf qilish uchun kerakli qarorlar va takliflar berishlari mumkin.

Texnologik yechimlar ishlatish:

Texnologik yechimlar, masalan, ishlab chiqaruvchi ma‘lumotlar, biron bir rivojlangan programmalarni qo‘llash yordamida, ichki nazoratni samaraliroq qilishga yordam beradi. Bu yechimlar banklar tomonidan amalga oshirilayotgan tahlil va hisobotlar, mablag‘lar to‘plamini kuzatish, risklarni

nazorat qilish va boshqa ishlarni tezlashtirishga yordam beradi. Biznes jarayonlari avtomatlashtirish: Biznes jarayonlari avtomatlashtirish, masalan, hisob-kitob jarayonlari, operatsiyalar tarixi va xisobotlari ishlashini yanada samaraliroq qilishga yordam beradi. Bu yechim, banklar tomonidan amalga oshirilayotgan hamma turlidagi katta va kichik operatsiyalarni avtomatik ravishda bajarish imkonini beradi.

Ishonchli malumotlar tizimlari:

Banklar tomonidan ishlatiladigan ma'lumotlar tizimlari ham ichki nazorat samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ishonchli malumotlar tizimlari, banklar tomonidan olib borilayotgan mablag'lar, shaxsiy ma'lumotlar, hisob-kitob jarayoni va boshqa ma'lumotlarni maxfiy tarzda saqlashga yordam beradi.

Ichki nazorat samaradorligini oshirish, banklar uchun katta muammo bo'lib turadi, chunki banklar tomonidan olib borilayotgan risklar va kamchiliklar yanada keng tarqaladi. Shuning uchun, banklar ichki nazoratning samaradorligini oshirish yo'llari mavjudligini tahlil qilish va ularni amalga oshirishga harakat qilishlari lozim. Bundan tashqari, banklar ichki nazoratning yanada qo'shimcha samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalarga amal qilishi mumkin:

Risklar tahlilini yanada yanada oshirish:

Banklar tomonidan o'zlariga xos risklar mavjud bo'lgani uchun, ularning tahlilini yanada samaraliroq oshirish lozim. Risklar tahlilini yanada yanada oshirish, banklar uchun kamchiliklarni va qayd etilgan normativlarga rioya qilishni taminlaydi. Ichki nazorat tizimini integratsiya

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva Sh., Fayzullayeva M., Galak O. Bankovskiy menedjmenti marketing. Uchebnoye posobiye. / - T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2007. - 182 s. 2.2.
2. Abdullayeva Sh. «Bank ishi», T.: "Moliya" 2010 y.
3. Bankovskiye operatsii: ucheb. posob. dlya sredn. Prof. Obrazovaniya / pod red. Yu.I. Korobova. – M.: Magistr, 2007. – 446 s.
4. Bankovskiye operatsii: uchebnoye posobiye / kol. avtorov ; pod red. O.I. Lavrushina. - M.: KNORUS, 2007. - 384 s.
5. Bankovskoye delo: Ucheb. / Pod red. G. Beloglazavoy, L. Kroliveskoy – SPb: Piter, 2008. - 400s.
6. Lobanova T.N. "Banki: organizatsiya i personal" Prakticheskoye posobiye. M: BDS-Press, 2004
7. O.A Ortiqov, I.Ya Qulliyev "Bank menejmenti va marketingi" fanidan o'quv qo'llanma. T. Moliya 2013 y.
8. Larionova L.V. Upravleniye aktivami i passivami kommercheskogo banka - M.: Konsaltbankir, 2003.

9. Mullajonov F.M. va boshqalar. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi. T.”O‘zbekiston” 2011.
10. Panichkina G.G. Kratkiy kurs po marketingovim issledovaniyam: ucheb. posobiye / G.G. Panichkina. – M.: Izdatelstvo «Okey - kniga», 2009. – 108 s. – (Skoraya pomosh studentu. Kratkiy kurs.)
11. Panova G.S. Analiz finansovogo sostoyaniya kommercheskogo banka – M.: Finansi i statistika, 1996.
12. Piter S. Rouz Bankovskiy menedjment. Predostavleniye finansovix uslug: per. s angl. 2-e izd., - M.: Delo Ltd, 1997.
13. Rashidov O.Yu. va boshqalar. Pul muomalasi, kredit va moliya. O‘quv qo‘llanmasi. TDIU. 2006. 310 b.